

3194_advies_reikwijdte_en_detailniveau	1
3194_voorlopig_toetsingsadvies	13
3194_tsea_toetsingsadvies	23
3316_advies_oplegnotitie	31

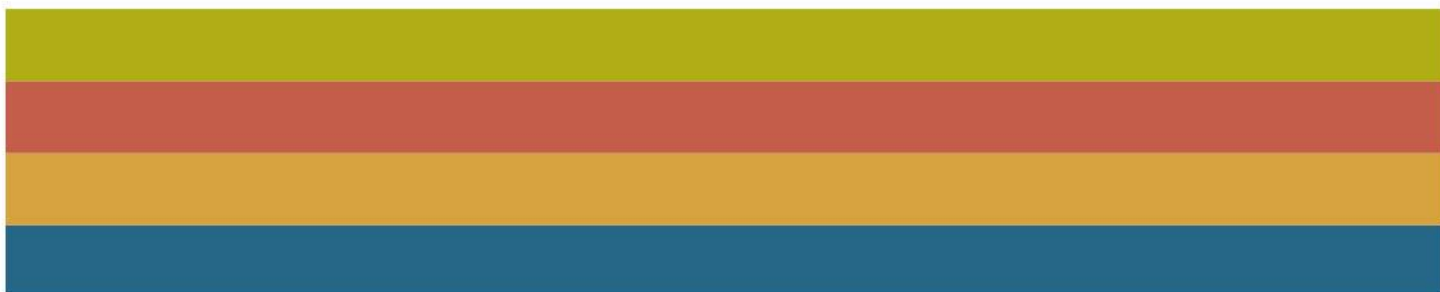
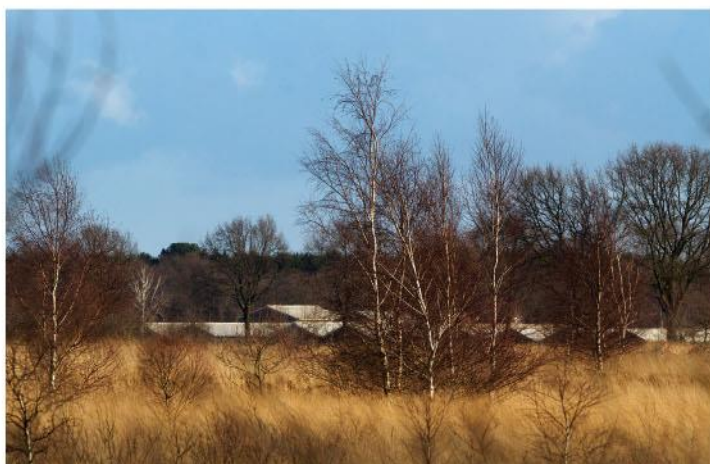

Commissie voor de
milieueffectrapportage

Windpark Greenport Venlo

Advies over reikwijdte en detailniveau van het milieueffectrapport

20 april 2017 / projectnummer: 3194

1. Inleiding en hoofdpunten MER

De gemeenten Venlo en Horst aan de Maas willen het windturbinepark Greenport Venlo van Etriplus met maximaal 10 turbines mogelijk maken. Bestemmingsplannen moeten hiervoor aangepast worden en er zijn omgevingsvergunningen nodig. Voordat de gemeenten hierover besluiten worden de milieugevolgen onderzocht in een milieueffectrapport (MER). De gemeenten hebben de Commissie voor de milieueffectrapportage¹ gevraagd te adviseren over de vraag: Welke informatie moet het MER straks bevatten?²

Voorgeschiedenis van dit project

De gemeenten hebben in 2012 de structuurvisie voor het Klavertje vier Greenportgebied vastgesteld.³ Daarin zijn onder meer de ambities voor de Greenport vastgelegd en is het zoekgebied voor windturbines op dit terrein begrensd. De provincie Limburg heeft bij de totstandkoming van de provinciale Omgevingsvisie (POL 2014) ervoor gekozen de besluitvorming over windturbineparken vooral aan de gemeenten over te laten. Zij heeft dan ook geen locatieafwegingen in het milieueffectrapport voor POL 2014 opgenomen. Om deze reden ziet de provincie nu ook af van besluitvorming door Provinciale Staten over dit park.

Huidige milieukwaliteit van het plangebied

Het zoekgebied ligt langs het spoor Venlo–Eindhoven en is gedeeltelijk aangewezen als Natuurnetwerk Nederland (NNN). In het midden van het gebied ligt een aantal woningen, de Rijksweg A67 doorkruist het gebied en aan de zuidkant van het gebied liggen een motorcrossterrein en de Rijksweg A73. Om vroegtijdig zicht te hebben op de cumulatieve milieubelasting van de gehele Greenport (industrie, rail- en wegverkeer, windturbines) hebben de gemeenten en Greenport vooraf al diverse milieuonderzoeken laten uitvoeren. De Commissie vindt het positief dat zo vroegtijdig rekening gehouden kan worden met milieu en natuur.

Wat zijn de hoofdboodschappen uit dit advies?

De gemeenten stellen voor om het noordelijke deel van het zoekgebied uit de structuurvisie Klavertje vier Greenport in Horst aan de Maas niet te gebruiken voor windturbines omdat veiligheidseisen het combineren van turbines met de Rotterdam–Rijn–pijpleidingen en met de railterminal lastig maken. De Commissie adviseert in het MER eerst te onderbouwen dat het noordelijk deel van het zoekgebied in Horst aan de Maas inderdaad onrealistisch is als opstellingsgebied voor turbines. Indien dit het geval is adviseert de Commissie de grens van het zoekgebied uit de structuurvisie aan te passen.

De Commissie adviseert vervolgens het MER te gebruiken om alle opties voor windturbines op de Greenport te verkennen. Hiermee sluit het MER ook aan op de structuurvisie Klavertje vier Greenport én op de inhoud van de zienswijzen.⁴ De door de gemeenten en Etriplus voorgestelde mogelijke opstellingen bieden hiervoor een goede basis. De Commissie adviseert op

¹ De samenstelling van de werkgroep van de Commissie, haar werkwijze en verdere projectgegevens staan in bijlage 1 van dit advies. Projectstukken vindt u door op www.commissiemer.nl nummer 3194 in te vullen in het zoekvak.

² De Commissie reageert in dit advies op het gezamenlijke onderzoeksvoorstel van de beide gemeenten en Etriplus de zogenaamde notitie reikwijdte en detailniveau (verder NRD).

³ Hierover heeft de Commissie ook geadviseerd zie <http://commissiemer.nl/advisering/afgerondeadviezen/2512>

⁴ Diverse zienswijzen vragen om onderzoek naar andere/extra alternatieven, die het NNN-gebied, de woningen en het motorcrossterrein ontzien en/of waarmee het park meer binnen provinciale voorkeursgebieden komt te liggen.

basis van het alternatievenonderzoek in het MER nog een optimalisatiestap in te bouwen richting de voorkeursopstelling van turbines. Maak in deze stap duidelijk welke keuzes er voor dit park te maken zijn tussen energieopbrengst enerzijds en het verder ontzien van woningen en NNN-gebied anderzijds. Belanghebbenden en bestuurders krijgen daarmee inzicht in de keuzes die (nog) gemaakt kunnen worden over dit park.

Ze kunnen met deze informatie bovendien een besluit nemen over het bestemmingsplan en de omgevingsvergunningen waarbij het milieubelang volwaardig is meegewogen.

In de volgende hoofdstukken gaat de Commissie in meer detail in op dit punt en wat verder in het MER aan de orde moet komen.

2. Achtergrond en besluitvorming

2.1 Voorgeschiedenis en doel

De provincie Limburg heeft bij de totstandkoming van POL 2014 ervoor gekozen de besluitvorming over windturbineparken vooral aan de gemeenten over te laten, en zij heeft dan ook geen locatieafwegingen en –onderzoek in haar milieueffectrapport voor POL 2014 opgenomen. Om deze reden heeft de provincie nu ook afgezien van besluitvorming door de Provinciale Staten over dit park. Consequentie is ook dat er vanuit de provincie met de gemeenten geen minimale opbrengst/omvang van het park is afgesproken. De gemeenten en de Greenport zelf hebben wel hoge duurzaamheidsambities. Vanuit die gedachte zoeken zij logischerwijs naar optimalisatie/maximalisatie van duurzame energie-opwekking. Dit is ook in een intentieovereenkomst tussen beide gemeenten, de provincie en Etriplus vastgelegd.⁵

De Commissie adviseert in het MER vanuit het oogpunt van de Greenport te laten zien in welke mate het windpark in de verschillende opstellingen kan bijdragen aan de doelen voor (verdere) verduurzaming van de Greenport (zie ook §3.3, §3.4 en §4.4 van dit advies).

2.2 Besluitvorming

De m.e.r.-procedure wordt doorlopen voor bestemmingsplan(nen) en vergunningen. Voor de realisatie van het windpark zullen ook andere besluiten en toestemmingen nodig zijn. Geef aan welke dit zijn, wie daarvoor het bevoegde gezag is en wat globaal de planning is.

3. Voorgenomen activiteit en alternatieven

3.1 Locatieonderbouwing en begrenzing zoekgebied

De locatie valt gedeeltelijk binnen het voorkeursgebied voor windenergie van de Provincie Limburg en ligt geheel buiten de uitsluitingsgebieden voor windenergie. Het proces van de locatiekeuze is helder beschreven in bijlage A van de NRD. De Commissie adviseert dit over

⁵ Zie pagina 11 van de NRD.

te nemen in het MER. De Commissie vindt het logisch dat in dit MER niet naar zoekgebieden elders in de gemeenten gekeken wordt omdat:

- de structuurvisie Klavertje vier Greenport in 2012 door de gemeenteraden is bekrachtigd;
- er geen concrete plannen voor zoekgebieden en/of windturbineparken elders in de gemeenten of in de buurgemeenten bekend zijn/verwacht worden.⁶

3.2 Zoekgebied Greenport

De Commissie heeft eerder bij haar toetsing van het milieueffectrapport Klavertje vier Greenport geadviseerd de kansen voor duurzame energie nog uit te werken. Onderdeel hiervan was de verkenning van mogelijkheden voor de plaatsing van windturbines op de Greenport binnen het zoekgebied.

In de NRD wordt voorgesteld het zoekgebied in Horst aan de Maas grotendeels te laten vervallen. Of turbines in dit gebied (eventueel met veiligheidsmaatregelen) mogelijk zijn, is nog onbekend. De NRD geeft aan dat hiervoor eerst moet worden bekeken of de windturbines het ongevalsrisico van de Rotterdam-Rijn-pijpleiding en de naastgelegen railterminal niet teveel verhogen.

De Commissie adviseert in het MER eerst te onderbouwen dat het noordelijk deel van het zoekgebied in Horst aan de Maas inderdaad nu en in de toekomst niet realistisch is als opstellingsgebied voor turbines. Indien dit het geval is adviseert de Commissie de grens van het zoekgebied uit de structuurvisie aan te passen. Betrek bij deze onderbouwing naast milieueffecten (zoals veiligheidseisen) ook de consequenties van een kleiner zoekgebied voor het onderhavige park (minder opstellingsruimte) en de consequenties voor het windenergiebeleid van de gemeente Horst aan de Maas (geen zoekgebied meer binnen de gemeentegrenzen).

3.3 Alternatieven

De NRD beschrijft vier opstellingsalternatieven voor de inrichting van het park, waarbij het turbinevermogen en het al dan niet plaatsen van een turbine nabij de Heierhoeve (in het midden van de lijnopstelling) de variabelen zijn. De Commissie vindt dit een goede basis voor het MER, ervan uitgaande dat het zoekgebied in Horst aan de Maas inderdaad vervalt (waardoor het logisch is dat in het MER voor dit gebied geen opstellingen onderzocht worden).

Vermogens en ashoogte

Etriplus heeft tijdens het locatiebezoek⁷ toegelicht dat windturbines met een ashoogte van maximaal 140 meter (m), een rotordiameter van 142 m en turbines tot en met de 4,5 MW-klasse worden onderzocht. De Commissie vindt dat een logische keuze gezien het heersende windklimaat op deze locatie en het marktaanbod van geschikte turbines.

Reële 'worst case' milieubelasting

Het is belangrijk dat omwonenden en andere belanghebbenden goed inzicht krijgen in de potentiële milieueffecten en dat de uitgevoerde onderzoeken passen bij het detailniveau van

⁶ Indien dit wel het geval was, zou het voor de hand liggend zijn om in dit MER ook te kijken naar cumulatieve milieueffecten, samenhang en afstemming.

⁷ De Commissie heeft dinsdag 14 maart 2017 het gebied bezocht en gesproken met provincie, gemeenten en Etriplus.

de te nemen besluiten. Doordat ook al over de vergunningen wordt besloten, zullen geluid- en slagschaduwberekeningen een reële 'worst case'-situatie moeten beschrijven op basis van exacte turbine aantallen en -posities.

3.4 Optimalisatiestap richting voorkeursalternatief

De Commissie adviseert op basis van de resultaten van het hierboven genoemde alternatievenonderzoek een optimalisatiestap uit te voeren richting de voorkeursopstelling van turbines. Maak in deze stap duidelijk – redenerend vanuit de turbineposities in de diverse alternatieven – welke keuzes er voor dit park zijn te maken tussen energieopbrengst enerzijds en milieueffecten anderzijds. Geef hierbij aan welke speelruimte er is om woningen in het centrale zoekgebied (woningen Heierhoeve) én het NNN-gebied in het zuidelijk deel verder te ontzien. Indien deze ruimte er niet is – omdat de rentabiliteit van het windpark in gevaar komt –, neem hierover dan een beschouwing op in het MER.

De Commissie verwacht dat met de hierboven genoemde aanpak het MER straks voor bestuurders en andere belanghebbenden goed inzicht geeft in de voorliggende (milieu)keuzes die (nog) gemaakt kunnen worden. Voordeel van deze aanpak is ook dat duidelijk is welke speelruimte er is om omwonenden en natuur te ontzien én tegelijkertijd de duurzaamheidsambities van de Greenport in te vullen. Hiermee sluit het MER goed aan op de structuurvisie Klavertje vier Greenport én op de inhoud van de zienswijzen.

3.5 Eindresultaat MER / voorkeursalternatief

Presenteer in het MER het eindresultaat dat de voorkeur heeft. Vermeld de (milieu)afwegingen en de optimalisaties die daarbij zijn gemaakt. Vergelijk de milieueffecten hiervan met de in het MER onderzochte opstellingsalternatieven. Hierdoor wordt voor besluitvormers, belanghebbenden en omwonenden duidelijk hoe het plan geoptimaliseerd is en op welke wijze de milieuverschillen tussen de opstellingsalternatieven de uiteindelijke invulling van het windpark hebben beïnvloed.

3.6 Referentie

Beschrijf de bestaande toestand van het milieu in het studiegebied en de te verwachten milieutoestand als gevolg van de autonome ontwikkeling, als referentie voor de te verwachten milieueffecten. Daarbij wordt onder de 'autonome ontwikkeling' verstaan: de toekomstige ontwikkeling van het milieu, zonder dat de voorgenomen activiteit of één van de alternatieven wordt gerealiseerd. Ga bij deze beschrijving uit van ontwikkelingen van de huidige activiteiten in het studiegebied en van nieuwe activiteiten waarover reeds is besloten. Denk bijvoorbeeld aan de Railterminal-3 en de herziening van het bestemmingsplan voor Klaver 4.⁸

⁸ Zie voor een beschrijving van deze activiteiten/gebieden de structuurvisie Klavertje vier Greenport.

4. Bestaande milieusituatie en milieugevolgen

4.1 Natuur

Geef in het MER aan welke beschermde soorten in het studiegebied door het voornemen beïnvloed kunnen worden. Bij beïnvloeding denkt de Commissie vooral aan verstoring in de aanlegfase en aan sterfte onder vogels en vleermuizen door aanvaringen met windturbines.

Aanvaringslachtoffers

Windturbines kunnen in de gebruiksfase gevolgen hebben voor de staat van instandhouding van vogels en van vleermuizen die op rotorbladhoogte vliegen. De Commissie beveelt daarom aan dat naar alle vleermuissoorten wordt gekeken en bij vogels met name naar wintergasten en weidevogels met een matige tot slechte staat van instandhouding. Breng rust-, foerageergebieden en migratieroutes van deze soorten in beeld. Ga in op de gevolgen van extra sterfte, barrièrewerking en verstoring voor de staat van instandhouding van de betreffende soorten. Ga bij sterfte in op de additionele (cumulatieve) sterfte ten opzichte van de natuurlijke sterfte.⁹ Beschrijf ook het totale jaarlijkse aantal aanvaringslachtoffers dat per soort(groep) per opstellingsalternatief wordt verwacht. Een ordegrrootte-inschatting kan volstaan.

Geef aan in hoeverre er een kans bestaat dat er voor prioritaire soorten¹⁰ een grotere sterfte dan 1% van de totale jaarlijkse sterfte van de betrokken populaties optreedt. Houd daarbij rekening met de soortspecifieke levensverwachting. Geef aan in hoeverre negatieve gevolgen kunnen worden gemitigeerd door bijvoorbeeld de wijze van opstellen, mijden van bepaalde locaties, stilzetten van de turbines op bepaalde momenten en gebruik van minder turbines met een grotere capaciteit en benoem de effectiviteit daarvan. Vermeld welke maatregelen nodig zijn.

Effect aanleg windturbinepark

De Commissie wijst erop dat in de aanlegfase biotopen kunnen worden vernietigd van beschermde planten en dieren.¹⁰ Ga daarom in op de gevolgen van vernietiging van deze biotopen. Beschrijf op hoofdlijnen wat de effecten op beschermde soorten betekenen voor de vergunbaarheid van het voornemen en in hoeverre mitigerende maatregelen mogelijk en effectief zijn. Dat kan bijvoorbeeld door uitvoering van aanlegwerkzaamheden in de ecologisch minst kwetsbare periode en/of het herstel van biotopen en verbindingzones.

⁹ Indien de additionele sterfte wordt afgezet tegen bepaalde populaties dan dienen dit relevante (deel)populaties te zijn (dus niet de additionele sterfte van soort x afzetten tegen de hele populatie van deze soort in Eurazië). Voor de genetische uitwisseling zijn vooral de concentraties van paarverblijven c.q. de zwermlocaties van belang. Dieren die dezelfde paargebieden delen, hebben een gemeenschappelijke genenpool. Het gebied van waaruit vleermuizen naar zo'n paargebied trekken (de "catchment area") is de kleinste geografische eenheid waarop een populatie zinvol gedefinieerd kan worden. Deze catchment areas hebben een omvang van enkele tientallen kilometers. Een gebruikelijke methode is om een straal van 30, 40 en 50 km op te nemen en daarvan de gemiddelde populatieomvang te bepalen (zie bijvoorbeeld de studie in de Natuurtoets van windpark Veenwieken te Hardenberg van Bureau Waardenburg).

¹⁰ Dat zijn in ieder geval de (vogel)soorten met instandhoudingsdoelen in Natura 2000-gebieden die regelmatig het studiegebied tijdens migratie passeren, alsmede soorten uit de omgeving die door de Wet Natuurbescherming zijn beschermd. In de laatste categorie zijn o.a. waargenomen kerkuil, steenuil, havik, een zevental vleermuissoorten, waaronder de zeldzame bosvleermuis en tweekleurige vleermuis, twee dassenburchten en de kamsalamander.

Natuurnetwerk Nederland (NNN)

In de meeste opstellingsalternatieven worden turbines geplaatst binnen het aanwezige Natuurnetwerk Limburg. Geef aan welke wezenlijke kenmerken en waarden van (nabijgelegen) NNN-gebieden door deze alternatieven beïnvloed kunnen worden. Doorloop het 'nee tenzij-beginsel' zoals uitgewerkt in de Omgevingsverordening.

Beschrijf, bij de alternatieven waar turbines binnen de NNN worden geplaatst, op welke wijze compensatie van de NNN wordt ingevuld. Indien voor het voorkeursalternatief compensatie nodig is, beschrijf dan waar dat gebeurt en wie daarvoor verantwoordelijk is.

4.2 Leefomgeving (geluid, slagschaduw en externe veiligheid)

De Commissie vindt dat de NRD voor de aspecten geluid, slagschaduw en veiligheid een goede aanpak bevat. De Commissie vindt het van belang dat ook de milieueffecten onder de maximale grenswaarden (geluid, slagschaduw) worden onderzocht en worden meegenomen in de afwegingen over het VKA.

Maak ook duidelijk in hoeverre milieuwinst is te boeken is door posities van turbines iets aan te passen of door bijzondere bedrijfscondities van de turbines.

Over laagfrequent geluid is tijdens het locatiebezoek⁷ aangegeven dat er berekeningen zullen worden gemaakt van de belasting op maatgevende woningen en dat deze zal worden getoetst aan de Deense norm. De Commissie adviseert de toetsing ook uit te voeren op basis van de (niet in wetgeving verankerde) Nederlandse normcurves (NSG, Vercammen), die normaliter in Nederland worden gehanteerd voor toetsing van laagfrequent geluid.

4.3 Landschap

De Commissie vindt dat de NRD voor landschap een goede aanpak bevat. De Commissie adviseert deze beoordeling uit te voeren vanuit meerdere gezichtspunten, namelijk:

- van grote afstand waarmee de ligging in het landschap vanuit een aantal hoge(re) punten zichtbaar gemaakt wordt, zoals vanaf de Maas-terrassen aan de oostzijde van de Greenport maar ook vanaf hoge gebouwen;
- vanaf verkeersroutes in en rondom de locatie (Rijkswegen, trein, Greenportlane), maar vooral vanaf recreatieve routes;
- vanuit relevante woonlocaties en bedrijven in de directe omgeving, waar men er langdurig zicht op heeft.

De Commissie adviseert dit in het MER te illustreren met een kwalitatieve visualisatie zoals fotomontages en/of 3D projecties. Het is belangrijk deze visualisaties te maken vanaf ooghoogte, van dichtbij en van grotere afstand, vergezeld van een beschrijving van het beeld en locatie op kaart.

Laat met behulp van deze visualisaties ook zien in hoeverre het opvullen van het gat in de lijn bij de Heierhoeve effecten heeft op het landschap.

Verlichting

De Commissie adviseert in het MER ook in te gaan op de zichtbaarheid van het park 's nachts (verlichting). Bekijk hierbij of de *richtlijn Aanduiding van windturbines en windparken op het Nederlandse vasteland* van de Inspectie Leefomgeving en Transport en de resultaten van het verlichtingsonderzoek bij windpark Zuidlob in Flevoland mogelijkheden bieden om hinder door nachtelijke verlichting te minimaliseren.¹¹

4.4 Energieopbrengst

Beschrijf in het MER wat de totale te verwachten energieopbrengst is van de opstellingsalternatieven. Beschouw daarbij de diverse turbinevermogens en relevante ashoogtes apart. Geef per alternatief aan in welke mate de opstelling bijdraagt aan het verduurzamen van het energieverbruik van de Greenport.

Houd – indien van toepassing – ook rekening met de afname van energieopbrengst als gevolg van mitigerende maatregelen die het vermogen van de turbines beperken, zoals maatregelen om slachtoffers onder vogels en vleermuizen en hinder door slagschaduw en geluid terug te dringen.

5. Overige aspecten

5.1 Vergelijking van alternatieven/varianten

De milieueffecten van de alternatieven moeten onderling én met de referentiesituatie worden vergeleken. Doel van de vergelijking is inzicht te geven in de aard en mate waarin de alternatieven andere effecten veroorzaken. Vergelijk bij voorkeur op grond van kwantitatieve informatie en betrek daarbij de doelstellingen en de grens- en streefwaarden van het milieubeleid.

De Commissie adviseert voor de alternatieven de effecten in absolute zin én – waar mogelijk, zoals bij geluid, slagschaduw en het aantal vogel- en vleermuisslachtoffers – per eenheid van opgewekte energie (kWh) in een overzichtstabel te presenteren in het MER. Dit is van belang omdat alternatieven niet dezelfde aantallen turbines, milieueffecten en energieopbrengst zullen hebben. Daarmee wordt zichtbaar dat alternatieven met eventueel grotere effecten, dankzij een hogere energieopbrengst toch aantrekkelijk kunnen zijn (en andersom). Deze informatie kunnen de gemeenten gebruiken bij de door hun te maken afwegingen.

¹¹ Zie hiervoor www.nuon.com/nieuws/nieuws/2015/onderzoek-windmolenverlichting-prinses-alexia-windpark-afgerond en www.windmolenverlichting.nl.

5.2 Vorm en presentatie

Bijzondere aandacht verdient de presentatie van de vergelijkende beoordeling van de inrichtingsalternatieven. Presenteer de vergelijking bij voorkeur met behulp van tabellen, figuren en kaarten. Zorg ervoor dat:

- het MER zo beknopt mogelijk is, onder andere door achtergrondgegevens niet in de hoofdttekst zelf te vermelden, maar in een bijlage op te nemen;
- een verklarende woordenlijst, een lijst van gebruikte afkortingen en een literatuurlijst zijn opgenomen;
- recent, goed leesbaar kaartmateriaal is gebruikt, met duidelijke legenda.

5.3 Samenvatting van het MER

De samenvatting is het deel van het MER dat vooral wordt gelezen door besluitvormers en insprekers en het verdient daarom bijzondere aandacht. Het moet als zelfstandig document leesbaar zijn en een goede afspiegeling zijn van de inhoud van het MER. Daarbij moeten de belangrijkste zaken zijn weergegeven, zoals:

- de voorgenomen activiteit en de alternatieven daarvoor;
- de belangrijkste effecten voor het milieu bij het uitvoeren van de voorgenomen activiteit en de alternatieven, de onzekerheden en leemtes in kennis die daarbij aan de orde zijn;
- de vergelijking van de alternatieven en de argumenten voor de selectie van het voorkeursalternatief.

BIJLAGE 1: Projectgegevens reikwijdte en detailniveau MER

Initiatiefnemer: Burgemeester en wethouders van Venlo en Horst aan de Maas (bestemmingsplannen) en Etriplus (vergunningen)

Bevoegd gezag: Gemeenteraden van Venlo en Horst aan de Maas (bestemmingplannen) en Burgemeester en wethouders van Venlo en Horst aan de Maas (vergunningen)

Besluit: bestemmingsplan(nen) en omgevingsvergunning(en)

Categorie Besluit m.e.r.: D22.2

Activiteit: De ontwikkeling van Windturbinepark Greenport Venlo in de zoekzone parallel aan de spoorlijn Venlo-Eindhoven.

Procedurele gegevens:

Adviesaanvraag bij de Commissie m.e.r.: 23 januari 2017

Aankondiging start procedure: 26 januari 2017

Ter inzage legging van de informatie over het voornemen: 27 januari 2017 t/m 9 maart 2017

Advies reikwijdte en detailniveau uitgebracht: 20 april 2017

Samenstelling van de werkgroep:

Per project stelt de Commissie een werkgroep samen bestaande uit enkele deskundigen, een voorzitter en een werkgroepsecretaris. Bij dit project bestaat de werkgroep uit:

dhr. ir. P. van der Boom

dhr. drs. S.J. Harkema (secretaris)

dhr. drs. S.R.J. Jansen

dhr. ir. W.H.A.M. Keijsers

dhr. ir. J.H. van der Vlist (voorzitter)

Werkwijze Commissie bij advies reikwijdte en detailniveau:

In dit advies geeft de Commissie aan welke onderwerpen naar haar mening behandeld dienen te worden in het MER en met welke diepgang. De informatie die ze van het bevoegde gezag heeft ontvangen, vormt het uitgangspunt van haar advies. Om zich goed op de hoogte te stellen van de situatie heeft de Commissie overlegd met het bevoegd gezag, de initiatiefnemer en zijn adviseurs. Meer informatie over de werkwijze van de Commissie vindt u op onze website, op de pagina *Wat doet de Commissie* in het hoofdstuk Advisering. www.commissiemer.nl/advisering/watbiedtdecommissie

Betrokken documenten:

U vindt de projectstukken die bij het advies zijn gebruikt, door op www.commissiemer.nl projectnummer [3194](#) in te vullen in het zoekvak.

De Commissie heeft kennis genomen van de zienswijzen en adviezen, die zij tot en met 13 maart 2017 van het bevoegd gezag heeft ontvangen. Zij heeft deze, voor zover relevant voor m.e.r., in haar advies verwerkt.

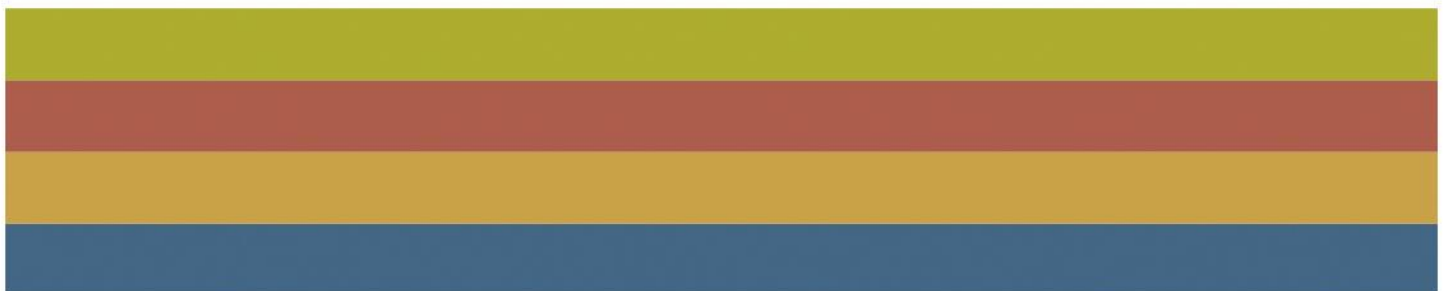
Bezoekadres

A. v. Schendelstraat 760
3511 MK Utrecht

Postadres

Postbus 2345
3500 GH Utrecht

t 030-2347666
e mer@eia.nl
w commissiemer.nl

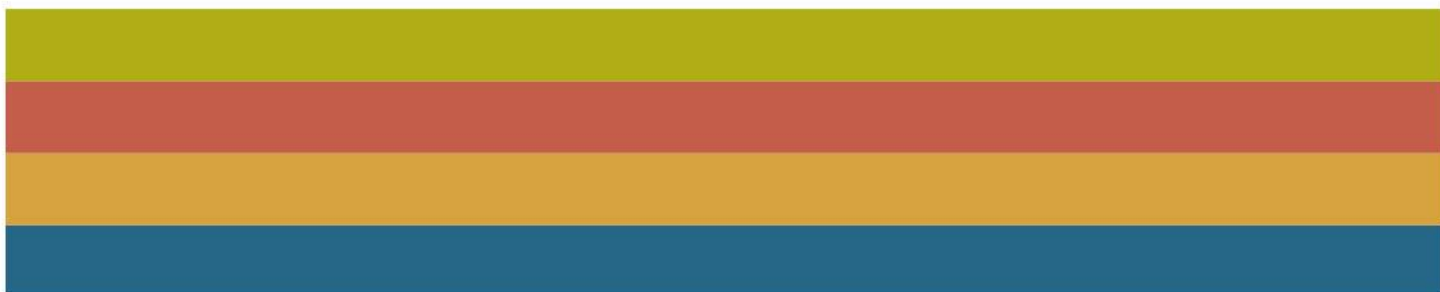
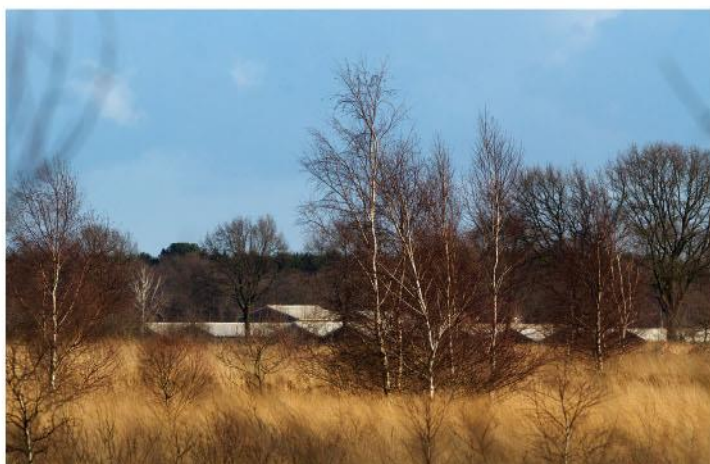

Commissie voor de
milieueffectrapportage

Windpark Greenport Venlo

Voorlopig toetsingsadvies over het milieueffectrapport

20 november 2017 / projectnummer: 3194

1. Voorlopig oordeel over het milieueffectrapport (MER)

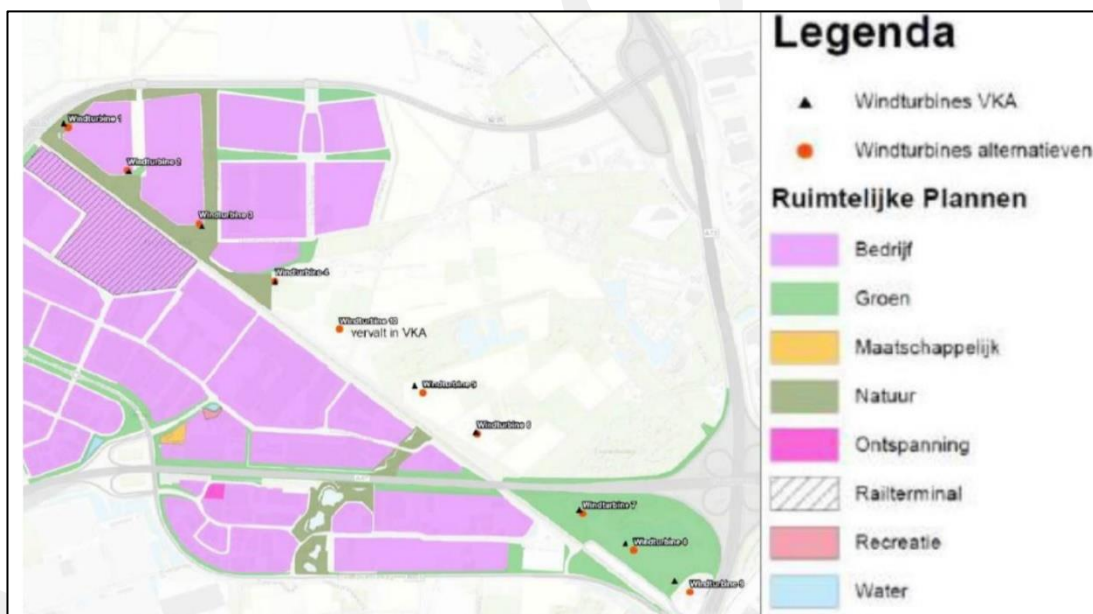
De gemeenten Venlo en Horst aan de Maas willen het windturbinepark Greenport Venlo van Etriplus met negen turbines mogelijk maken. Voordat de gemeenten over de benodigde bestemmingsplannen en de Omgevingsvergunning besluiten,¹ zijn de milieugevolgen onderzocht in een MER. De gemeenten hebben de Commissie voor de milieueffectrapportage (verder de Commissie)² gevraagd de kwaliteit van het rapport te toetsen.

Huidige situatie van het plangebied

Het zoekgebied ligt langs het spoor Venlo–Eindhoven en is gedeeltelijk aangewezen als te beschermen natuur (Natuurnetwerk Nederland, NNN). In het midden van het gebied ligt een aantal woningen. Het wordt doorkruist door de Rijksweg A67 en aan de zuidkant van het gebied liggen een motorcrossterrein en de Rijksweg A73.

Bevindingen MER

De Commissie vindt het MER helder gestructureerd en goed toegankelijk. Het bevat goede informatie over landschap, natuur en geluid en laat zien waar en hoe verlies aan natuurgebied gecompenseerd wordt. In het MER is van vier opstellingsalternatieven toegewerkt naar een voorkeursalternatief (verder VKA, zie onder figuur 1).

Figuur 1: Voorkeursalternatief, bron: MER windpark Greenport Venlo, 25 augustus 2017

Hierbij zijn ook de milieueffecten 'onder de norm' onderzocht, bijvoorbeeld de effecten op nabijgelegen woningen door geluid en slagschaduw. Opvallend is de hoge milieubelasting op woningen bij de Heierhoeve (ligging in het midden van figuur 1). Alhoewel hier ten opzichte van de andere alternatieven een turbine vervalt, zijn hier toch nog maatregelen nodig om de te hoge geluidbelasting te beperken.

¹ De gemeenten hebben in 2012 de structuurvisie voor het Greenportgebied vastgesteld. Daarin zijn onder meer de ambities voor de Greenport vastgelegd en is het zoekgebied voor windturbines op dit terrein begrensd. De provincie Limburg heeft bij de totstandkoming van de provinciale Omgevingsvisie (POL 2014) ervoor gekozen de besluitvorming over windturbineparken aan de gemeenten over te laten.

² De samenstelling en werkwijze van de Commissie m.e.r. staan in bijlage 1 van dit advies. U vindt de projectstukken die bij het advies zijn gebruikt, via de link [3194](#) of door dit nummer op www.commissiemer.nl in te vullen in het zoekvak.

Inperking zoekgebied

In het deel van de Greenport in Horst aan de Maas dat eerder in de structuurvisie als zoekgebied was vastgesteld, zijn vanwege de veiligheidsrisico's geen locaties voor turbines onderzocht. De Commissie vindt de inperking van dit zoekgebied nog niet goed onderbouwd. Zij adviseert dit alsnog te doen voorafgaand aan de besluitvorming over de bestemmingsplannen, met het Besluit externe veiligheid buisleidingen als vertrekpunt. In §2.1 van dit advies is dit verder toegelicht.

Vleermuizen

Uit het MER blijkt dat voor verschillende soorten vleermuizen een stilstandvoorziening noodzakelijk is, omdat anders te veel slachtoffers vallen. Het vleermuisonderzoek in het MER is qua opzet uniek (permanente vleermuizenradar op rotorhoogte) en van goede kwaliteit. Het vleermuisonderzoek laat verder zien dat er op deze locatie veel meer hoogvliegende vleermuizen voorkomen dan verwacht. Hoe vaak en wanneer de turbines moeten stilstaan, is echter niet onderzocht. Dat onderzoek zou later plaatsvinden, namelijk bij de aanvraag voor ontheffing van de Wet natuurbescherming (Wnb).

De Commissie kan door het ontbreken van informatie over de effecten op vleermuizen niet constateren of het voornemen uitvoerbaar is of niet. Zij adviseert dit onderzoek daarom uit te voeren voorafgaand aan het nemen van een besluit over de bestemmingsplannen, zodat tijdig duidelijk is wat deze informatie voor de bestemmingsplannen betekent. In §2.2 van dit advies is dit verder toegelicht.

Signaalverlichting

Signaalverlichting van de turbines wordt door omwonenden vaak als hinderlijk ervaren en kan worden beperkt of voorkomen. In het MER is aangegeven dat onderzoek naar de invulling van de (nachtelijke) signaalverlichting later wordt uitgevoerd bij het opstellen van het verlichtingsplan. Gemeenten kunnen alleen op planniveau regels stellen over verlichting en het beperken van lichthinder. Doordat informatie op dit moment nog niet in beeld is (onderzoek moet immers nog plaatsvinden) kunnen de gemeenten hiermee geen rekening houden bij hun besluitvorming over de bestemmingsplannen. De Commissie adviseert daarom de mogelijkheden om lichthinder te beperken en hun effectiviteit kort te beschrijven, zodat hiermee desgewenst rekening gehouden kan worden. In §2.3 van dit advies is dit verder toegelicht.

Voorlopig oordeel Commissie

De Commissie adviseert over bovenstaande onderwerpen meer informatie te geven in een aanvulling op het MER en daarna pas te besluiten over de bestemmingsplannen. Mogelijk levert dit ook nieuwe inzichten op voor de besluitvorming over de Omgevingsvergunning.

De gemeenten Venlo, Horst aan de Maas en Etriplus hebben aangegeven dit advies over te nemen en een aanvulling op het MER op te stellen. Zij zullen de Commissie ook vragen deze aanvulling te beoordelen.

In hoofdstuk 2 geeft de Commissie een toelichting op dit oordeel en doet zij een aanbeveling om uitgevoerd, ongepubliceerd geluidsonderzoek openbaar te maken (zie §2.4).

2. Toelichting op het voorlopige oordeel

2.1 Zoekgebied Horst aan de Maas

In het MER zijn turbines in het noordelijke deel van het zoekgebied in Horst aan de Maas niet onderzocht. Dat gebied was eerder door beide gemeenten geselecteerd. Onderzoek in dit gedeelte van het zoekgebied had mogelijk milieuvoordelen.^{3,4} Het MER geeft als reden dat door plaatsing van turbines het veiligheidsrisico van de Rotterdam-Rijn pijpleiding met 27% toeneemt en dat dit meer dan 10% is en dus ongewenst is. De Commissie constateert dat dit 10%-criterium geen vastgesteld externe veiligheidsbeleid (EV) is in Horst aan de Maas.

Naar het oordeel van de Commissie betreft het 10%-criterium een tussenstap en is nog een vervolgstap nodig, namelijk het toetsen aan de eis uit het Besluit externe veiligheid buisleidingen (Bevb 2014), te weten: het toetsen aan de grenswaarde voor het plaatsgebonden risico van 10^{-6} per jaar bij kwetsbare objecten (zoals woningen).⁵ Daarbij moet het extra risico veroorzaakt door de windturbines, worden meegewogen. Het MER maakt niet duidelijk of deze vervolgstap is uitgevoerd. Op de EV-kaart in bijlage F van het MER lijken in dit gedeelte van het zoekgebied geen kwetsbare objecten (woningen) te liggen. Hierdoor is niet onderbouwd dat de aanwezigheid van windturbines leidt tot onaanvaardbare risico's. De Commissie adviseert deze toets alsnog uit te voeren.

De Commissie vindt, afhankelijk van de uitkomst van bovenstaande toets, onderzoek naar turbines in dit deel van het zoekgebied nog steeds zinvol omdat dit mogelijk milieuvoordelen heeft.⁶

De Commissie adviseert in een aanvulling op het MER voorafgaand aan de besluitvorming te toetsen of grenswaarden uit het Besluit externe veiligheid buisleidingen worden overschreden. Indien geen overschrijdingen aan de orde zijn, adviseert zij alsnog de mogelijke milieuvoordelen van plaatsing van turbines in dit deel van het zoekgebied te onderzoeken en daarna pas afwegingen te maken.

2.2 Vleermuizen

Uit het MER blijkt dat voor verschillende soorten vleermuizen een stilstandvoorziening noodzakelijk is. Het vleermuisonderzoek in het MER is qua opzet uniek⁷ en van goede kwaliteit. Een complicerende factor voor het project is de bevinding uit het onderzoek dat er op deze locatie veel meer trekvlleermuizen voorkomen dan verwacht en zodoende er ook meer vleermuizen op rotorbladhoogte vliegen.

³ De Commissie heeft eerder bij haar toetsing van het milieueffectrapport Klavertje vier Greenport geadviseerd de kansen voor duurzame energie nog uit te werken. Onderdeel hiervan was de verkenning van mogelijkheden voor de plaatsing van windturbines op de Greenport binnen het zoekgebied. In haar R&D-advies adviseerde zij eerst te onderbouwen dat het noordelijke deel van het zoekgebied in Horst aan de Maas inderdaad nu en in de toekomst geen realistisch opstelingsgebied is voor turbines en om vervolgens het zoekgebied uit de structuurvisie aan te passen.

⁴ http://api.commissiemer.nl/docs/mer/p31/p3194/3194_advies_reikwijdte_en_detailniveau.pdf.

⁵ Bevb, art 6.1, in het handboek risicozonering windturbines wordt in paragraaf 2.1.7 deze stap toegelicht.

⁶ Denk aan meer groene energieopbrengst en/of mogelijkheden om elders turbineposities te laten vervallen en daar de omgeving te ontzien.

⁷ Een permanente onderzoeksradar op de Innovatoren op het voormalig Floriadeterrein.

Het MER geeft aan dat voor geen van deze soorten de slachtofferaantallen in de buurt komen van de zogenaamde 1%-norm⁸, en maakt voor de Rosse vleermuis geen berekening om dit te onderbouwen. De Commissie constateert met een eigen berekening – op basis van de gegevens uit het MER – dat de 1%-norm voor de Rosse vleermuis 2 tot 4 maal wordt overschreden.⁹ De Commissie constateert daarom dat het MER mogelijk te rooskleurig is over het risico voor de Rosse vleermuis. In dat geval zouden ingrijpende mitigerende maatregelen nodig zijn, zoals een vergaande stilstandvoorziening of zelfs het laten vervallen van turbineposities. Dit type maatregelen kan invloed hebben op de plankaart, –regels en de uitvoerbaarheid van bestemmingsplannen. De Commissie vindt het daarom belangrijk dat hierover voorafgaand aan de besluitvorming over de bestemmingsplannen duidelijkheid is.

De Commissie adviseert als eerste stap naar een verklaring van de hoge aantallen trekvlleermuizen te zoeken. Dit is volgens haar bepalend voor de omvang van de mitigerende maatregelen. De Commissie ziet zelf drie mogelijke verklaringen, of een combinatie hiervan:

1. In dit gebied vindt bovengemiddelde trek van vleermuizen plaats, daarmee zou deze locatie één van de Europese trekroutes¹⁰ zijn;
2. Het aandeel ‘buitenlandse’ Rosse vleermuizen dat geen deel uitmaakt van de nationale populatie Rosse vleermuizen is hier groot. Het gaat dan met name om Duitse en Poolse exemplaren¹¹;
3. De hoge aantallen hangen samen met de meetmethode, bijvoorbeeld: de gebruikte methode meet mogelijk vaker dan bij andere meetmethoden dezelfde vleermuisindividuen, waardoor een overschatting optreedt.

De Commissie adviseert in een aanvulling op het MER voorafgaand aan de besluitvorming in te gaan op een verklaring van de hoge aantallen (trek)vleermuizen en vervolgens gepaste mitigerende maatregelen uit te werken.

⁸ Ter beoordeling van het effect van aanvaring met turbines op de gunstige staat van instandhouding (GSI) van de populatie van iedere soort, wordt meestal 1% van de gemiddelde jaarlijkse natuurlijke sterfte van de populatie (1%-mortaliteitsnorm) toegepast als een eerste criterium. Wanneer de voorspelde extra sterfte onder deze 1%-mortaliteitsnorm blijft, is een populatie-effect niet waarschijnlijk. Bij de beoordeling moet ook rekening worden gehouden met de huidige staat van instandhouding van deze populaties.

⁹ De Commissie heeft hierbij gebruikgemaakt van de rekenaanpak voor de Rosse vleermuis uit het MER Windpark Zeewolde (Waardenburg, 2016: Effecten op beschermde soorten Voorkeursalternatief Windpark Zeewolde) en gaat in deze berekening uit van een landelijke populatie van 4.000–6.000 exemplaren (Limpens, H.J.C.A., K. Mostert & W. Bongers, 1997. Atlas van de Nederlandse vleermuizen; onderzoek naar verspreiding en ecologie). In het rapport van Waardenburg wordt de 1%-mortaliteitsnorm daarmee op 18–26 exemplaren gesteld (pagina 57). Gegeven de voor windpark Greenport voorspelde 107 slachtoffers per jaar onder alle vleermuizen en gegeven de gemeten verhoudingen waarbij grofweg 40% (tabel 2, pagina 9 vleermuizenbijlage MER windpark Greenport) tot 70% (pagina 26 natuurtoets, MER windpark Greenport) een Rosse vleermuis is, zijn dan onder de slachtoffers 43 tot 70 Rosse vleermuizen te verwachten. Dit is 2 tot 4 keer zoveel als de 1%-mortaliteitsnorm.

¹⁰ Zie Hutterer, R., Ivanova, T., Meyer-Cords, C. & Rodrigues, L. 2005. Bat migrations in Europe.

¹¹ Mocht inderdaad een significant deel van de Rosse vleermuizen ‘Duits’ of ‘Pools’ zijn dan ligt het voor de hand de staat van instandhouding in die landen bij de beoordeling te betrekken. Indien onzekerheden of kennisleemtes te groot zijn voor deze beoordeling, dan adviseert de Commissie zekerheidshalve ervan uit te gaan dat het om vleermuizen gaat die deel uitmaken van de nationale Nederlandse populatie.

2.3 (Nachtelijke) signaalverlichting

Signaalverlichting wordt door omwonenden vaak als hinderlijk ervaren en kan worden beperkt of voorkomen. In het MER is aangegeven dat onderzoek naar de invulling van de (nachtelijke) signaalverlichting van de turbines wordt doorgeschoven naar een later verlichtingsplan. Het is voor de Commissie onduidelijk of de gemeenten lichthinder willen beperken of niet.

In het MER is wel aangegeven dat de knipperende verlichting als hinderlijk ervaren kan worden. De mogelijkheden om lichthinder te voorkomen zijn echter niet onderzocht en vergeleken. Het bestemmingsplan vermeldt hierover alleen dat een goedgekeurd verlichtingsplan (met hinderlijke of minder hinderlijke verlichting) noodzakelijk is. Gemeenten kunnen alleen op planniveau regels stellen over verlichting.¹² Doordat informatie op dit moment nog niet in beeld is (onderzoek moet immers nog plaatsvinden) kunnen de gemeente hiermee geen rekening houden bij hun besluitvorming over de bestemmingsplannen.

De Commissie adviseert in een aanvulling op het MER voorafgaand aan de besluitvorming over de bestemmingsplannen de mogelijkheden om lichthinder te beperken en hun effectiviteit kort te beschrijven, zodat hiermee desgewenst rekening gehouden kan worden.

2.4 Geluid

In het MER is alleen een achtergrondrapport over de geluidbelasting van het VKA opgenomen. Van de overige alternatieven zijn in hoofdstuk 3 van het MER wel de uitgangspunten van de berekening en het eindresultaat op kaart (contouren) gegeven. De contouren laten zien dat in sommige opstellingsalternatieven woningen een veel te hoge geluidbelasting ondervinden. Vermeld is dat mede om deze reden deze opstellingsalternatieven zijn afgefallen. De onderbouwing hiervan (geluidsberekening) was niet opgenomen in het MER. Deze informatie bleek wel voorhanden bij de MER-schrijver.¹³ Hiermee is de onderbouwing compleet. De Commissie beveelt aan deze informatie openbaar te maken.

Laagfrequent geluid

In het MER is op eigen initiatief ook de laagfrequente geluidbelasting onderzocht en onder meer getoetst aan de Deense normering (overschrijding bij woningen Heierhoeve).¹⁴ De Commissie heeft navraag gedaan naar de berekeningen van het laagfrequente geluid die dit onderbouwen.¹³ Uit deze berekeningen blijkt geen overschrijding meer, in andere woorden:

¹² Als in een plan toestemming gegeven wordt voor turbines met een tiphoogte van meer dan 150 m of voor turbines nabij primaire (water)wegen, luchthavens en laagvliegroutes, is verlichting verplicht. De milieueffecten hiervan kunnen echter gedeeltelijk gemitigeerd worden. Om het bevoegd gezag de mogelijkheid te geven dit voor te kunnen schrijven in het inpassings- of bestemmingsplan, moet die informatie tijdig beschikbaar zijn. Als het bevoegd gezag namelijk verlichting wil voorkomen, kan aan de verlichting voorwaarden worden verbonden in het plan zelf of in het bijbehorende verlichtingsplan. Daarom is het belangrijk dat mitigatie-opties al in een MER voor een bestemmingsplan in beeld zijn. Later kan een bevoegd gezag ze immers niet meer voorschrijven, maar kan een initiatiefnemer ze alleen nog op basis van vrijwilligheid toepassen.

¹³ Memo Aanvullende informatie voor Commissie m.e.r. MER Windpark Greenport, 10 november 2017.

¹⁴ De Commissie vindt het opvallend dat in eerste instantie de Deense norm als criterium gehanteerd wordt en later gesteld wordt dat overschrijding hiervan 'acceptabel geacht wordt', omdat deze hinder in Nederland 'aanvaardbaar' is. In het MER staat ook de verwachting dat in de nacht bij alle woningen wel aan de Deense norm kan worden voldaan. Uit nadere informatie (zie voetnoot 12) blijkt dat overal ook overdag en in de avond aan de Deense norm kan worden voldaan.

overal kan aan de Deense norm worden voldaan. De Commissie beveelt aan deze informatie nog openbaar te maken, ook om verwarring over het al dan of niet voldoen aan de Deense norm te voorkomen.

VOORLOPIG

BIJLAGE 1: Projectgegevens toetsing MER

Toetsing door de Commissie

De Commissie bestaat uit een werkgroep van deskundigen. Deze werkgroep beoordeelt of het milieueffectrapport de benodigde milieu-informatie bevat en of deze juist is. De werkgroep bezoekt hierbij ook het gebied waar milieugevolgen kunnen optreden. Als er informatie ontbreekt of onjuist is, beoordeelt de Commissie of zij die essentieel vindt. Dat is het geval als aanvullende informatie in de ogen van de Commissie kan leiden tot andere afwegingen. In die gevallen adviseert de Commissie de ontbrekende informatie alsnog beschikbaar te stellen, vóór het besluit wordt genomen. Meer informatie over de werkwijze van de Commissie vindt u op: <http://www.commissiemer.nl/advisering/watbiedtdecommissie>

Samenstelling van de werkgroep

Bij dit project bestaat de werkgroep uit:

Peter van der Boom

Sjoerd Harkema (secretaris)

Sjef Jansen

Wim Keijzers

Hans van der Vlist (voorzitter)

Besluit waarvoor dit milieueffectrapport is opgesteld

Bestemmingsplannen in Horst aan de Maas en Venlo en omgevingsvergunningen.

Waarom wordt hiervoor een milieueffectrapport opgesteld?

Voor alle activiteiten die grote milieugevolgen kunnen hebben, kan in Nederland een MER vereist zijn. De bijlagen C en D bij het Besluit milieueffectrapportage geven aan om welke activiteiten het gaat (<http://www.commissiemer.nl/regelgeving/besluitmer>). Voor deze procedure gaat het in ieder geval om de activiteit D22.2.

Bevoegd gezag

De gemeenteraden van Horst aan de Maas en Venlo (bestemmingsplannen) en Burgemeester en wethouders (B&W) van Horst aan de Maas en Venlo (omgevingsvergunningen).

Initiatiefnemer

B&W van Horst aan de Maas en Venlo voor de bestemmingsplannen en Etriplus voor de vergunningen.

Zijn zienswijzen en adviezen bij het advies betrokken?

De Commissie is niet in de gelegenheid gesteld om zienswijzen en adviezen bij haar advies te betrekken.

Waar vind ik de stukken die de Commissie heeft beoordeeld?

U vindt de projectstukken die bij het advies zijn gebruikt, door op www.commissiemer.nl projectnummer [3194](#) in te vullen in het zoekvak.

Bezoekadres

A. v. Schendelstraat 760
3511 MK Utrecht

Postadres

Postbus 2345
3500 GH Utrecht

t 030-2347666

e mer@eia.nl

w commissiemer.nl

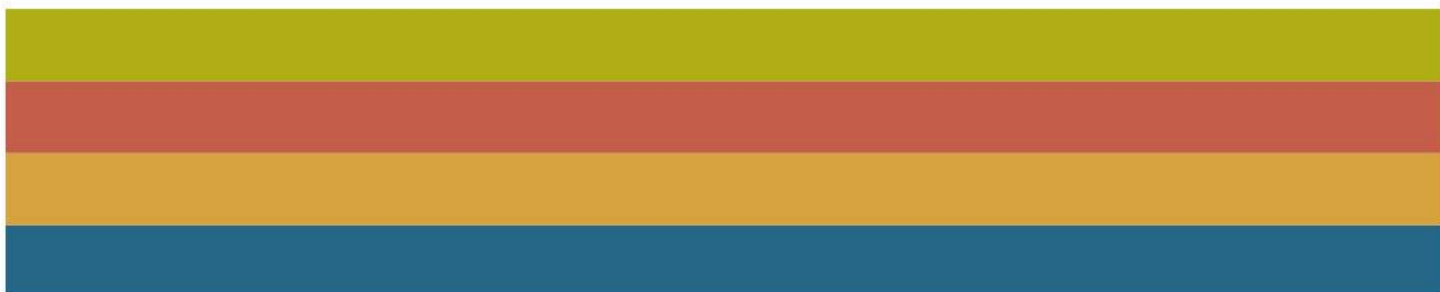
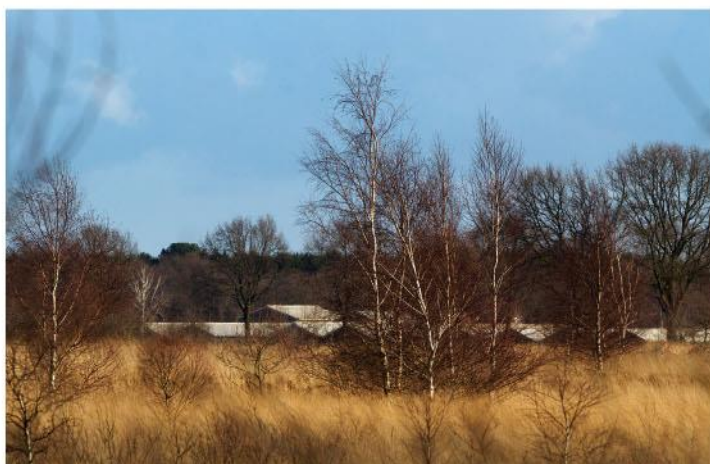

Commissie voor de
milieueffectrapportage

Windpark Greenport Venlo

Toetsingsadvies over het milieueffectrapport en de aanvulling daarop

7 december 2017 / projectnummer: 3194

1. Advies in het kort

Het plan

De gemeenten Venlo en Horst aan de Maas willen windpark Greenport Venlo, een park met negen turbines, mogelijk maken. Voordat de gemeenten over de benodigde bestemmingsplannen en de Omgevingsvergunning besluiten, zijn de milieugevolgen onderzocht in een milieueffectrapport (MER).

Toetsing van MER en aanvulling

De gemeenten hebben de Commissie voor de milieueffectrapportage¹ in september gevraagd om het MER te beoordelen. De Commissie heeft toen aangegeven dat het MER goede informatie bevat over landschap, natuur en geluid en laat zien waar en hoe verlies aan natuurgebied wordt gecompenseerd.² Ze adviseerde wel om over drie onderwerpen meer informatie te geven in een aanvulling op het MER en daarna pas te besluiten over de bestemmingsplannen. Extra informatie was nodig over:

- de onderbouwing van de inperking van het zoekgebied in Horst aan de Maas;
- de mogelijkheden om de effecten van de turbines op de vleermuizen in te perken;
- de mogelijkheden om hinder door de signaalverlichting op de turbines te voorkomen.

Vervolgens hebben de gemeenten een rapport aangeleverd dat deze tekorten invult. Het rapport brengt de veiligheidsrisico's in beeld die zijn verbonden aan de plaatsing van turbines in het afgevalen zoekgebied. Verder laat het zien welke maatregelen kunnen worden genomen om slachtoffers onder vleermuizen en hinder door de signaalverlichting te beperken.

Op grond daarvan concludeert de Commissie: het aangevulde MER bevat alle essentiële informatie over de milieueffecten van het windpark, zodat de gemeenten het milieubelang voldoende kunnen meewegen in hun besluit over windturbinepark Greenport Venlo.

Leeswijzer

In hoofdstuk 2 van dit advies worden het hiervoor gesignaleerde tekorten toegelicht en wordt meer concreet aangegeven hoe ieder tekort is ingevuld. In haar eerdere advies² heeft de Commissie ook aanbevolen om uitgevoerd, ongepubliceerd geluidsonderzoek openbaar te maken. Het gevraagde onderzoek is opgenomen en toegelicht in het aanvullende rapport.

¹ De samenstelling en de werkwijze van de Commissie staan in bijlage 1 van dit advies. U vindt de projectstukken die bij het advies zijn gebruikt, via deze link: [3194](#), of door dit nummer op www.commissiemer.nl in te vullen in het zoekvak.

² [Voorlopig toetsingsadvies, 20 november 2017](#)

2. Toelichting op het oordeel

2.1 Inperking van het zoekgebied in Horst aan de Maas

Wat ontbrak er in het MER?

In het MER is plaatsing van turbines in een eerder als zoekgebied geselecteerd³ terrein niet onderzocht. Als reden werd aangegeven dat de kans op calamiteiten met de Rotterdam–Rijn pijpleidingen die er liggen, te veel zou toenemen. Maar of dat ook zou leiden tot onaanvaardbare risico's bij eventueel aanwezige kwetsbare objecten, zoals woningen, was niet onderzocht.

De Commissie adviseerde dus om te toetsen of grenswaarden uit het Besluit externe veiligheid buisleidingen zouden worden overschreden. Wanneer dat niet het geval was, zou plaatsing van turbines in dit deel van het gebied volgens de Commissie alsnog moeten worden onderzocht.

Wat zegt de aanvulling hierover?

In de aanvulling is de toets aan de grenswaarden uit het Besluit externe veiligheid buisleidingen uitgevoerd voor twee mogelijke turbineposities. De ene positie verhoogt de ongevalskans van één van de leidingen dusdanig dat het bij één woning leidt tot een overschrijding van de norm voor het plaatsgebonden risico en daarmee tot een saneringssituatie. Plaatsing van de andere turbine, dichtbij zowel het spoor Venlo–Eindhoven als een van de leidingen, wordt op grond van een impliciete groepsrisicobeoordeling, ongewenst geacht. De gemeenten achten de kans dat een personentrein betrokken raakt bij een calamiteit met de aanwezige leiding veroorzaakt door de turbine namelijk ongewenst, ongeacht de grootte van de (verhoogde) kans en de omvang van de calamiteit. Verder maakt de leidingbeheerder bezwaar tegen plaatsing van turbines in de nabijheid van de leidingen. Op grond van deze argumenten onderbouwen de gemeenten voldoende waarom zij het gebied met leidingen als zoekgebied voor turbines uitsluiten.

2.2 Vleermuizen

Wat ontbrak er in het MER?

In het MER wordt geconcludeerd dat in het plangebied veel trekvlleermuizen voorkomen. Voor geen van deze soorten komen de slachtofferaantallen in de buurt van de zogenaamde 1%-norm.⁴ Voor de Rosse vleermuis is niet getoetst aan de norm. De Commissie constateert met een eigen berekening, gebaseerd op de gegevens uit het MER, dat de 1%-norm voor de Rosse

³ De gemeenten hebben in 2012 de structuurvisie voor het Greenportgebied vastgesteld. Daarin zijn onder meer de ambities voor de Greenport vastgelegd en is het zoekgebied voor windturbines op dit terrein begrensd. De provincie Limburg heeft bij de totstandkoming van de provinciale Omgevingsvisie (POL 2014) ervoor gekozen de besluitvorming over windturbineparken aan de gemeenten over te laten.

⁴ 1%-norm: een sterfte veroorzaakt door een plan of project van 1% van de gemiddelde jaarlijkse natuurlijke sterfte van de betrokken populatie van een soort. Wanneer de voorspelde extra sterfte onder deze 1%-mortaliteitsnorm blijft, is een populatie-effect niet waarschijnlijk. Bij de beoordeling moet ook rekening worden gehouden met de huidige staat van instandhouding van de populatie.

vleermuis 2 tot 4 maal wordt overschreden.⁵ De Commissie adviseerde om in een aanvulling op het MER de hoge aantallen (trek)vleermuizen te verklaren en maatregelen uit te werken om het aantal aanvaringsslachtoffers te beperken.

Wat zegt de aanvulling hierover?

De aanvulling geeft toelichting bij de wijze waarop vleermuistellingen zijn uitgevoerd en plaatst de getelde aantallen in perspectief. Verder zijn in de aanvulling berekeningen van het aantal slachtoffers onder de Rosse vleermuis opgenomen die de eerdere schatting van de Commissie bevestigen.

Het aantal slachtoffers kan effectief worden gereduceerd door de turbines stil te zetten bij een windsnelheid van minder dan 6 m/s, omdat vleermuizen bij hogere windsnelheden weinig vliegen. Die maatregel moet dan worden toegepast tussen zonsondergang en zonsopkomst in de maanden augustus en september, omdat dan veel Rosse vleermuizen in het plangebied aanwezig zijn. Daarmee wordt het door de Commissie gesignaleerde tekort ingevuld. Het park zal het eerste jaar zonder stilstandvoorziening worden geëxploiteerd om op basis van monitoring tot een meer precieze bepaling van de stilstandvoorziening te komen.

2.3 (Nachtelijke) signaalverlichting

Wat ontbrak er in het MER?

Het onderzoek naar de invulling van de (nachtelijke) signaalverlichting van de turbines zal worden uitgevoerd bij het opstellen van het verlichtingsplan. Of de gemeenten lichthinder willen beperken of niet is niet aangegeven.

De Commissie adviseerde dus om de mogelijke maatregelen om lichthinder te beperken en de effectiviteit ervan in een aanvulling te beschrijven, zodat hiermee rekening kan worden gehouden.

Wat zegt de aanvulling hierover?

De aanvulling beschrijft de verschillende mogelijkheden om de hinder door de nachtelijke signaalverlichting te beperken, zoals het aanpassen van de knipperfrequentie of dimmen van de verlichting.⁶ De gemeenten laten de initiatiefnemer de keuze om al dan niet effectbeperkende maatregelen voor te stellen in het verlichtingsplan. Daarmee wordt het door de Commissie gesignaleerde tekort ingevuld.

⁵ Meer details over deze berekening vindt u in het voorlopige toetsingsadvies.

⁶ In de richtlijn '[Aanduiding van windturbines en windparken op het Nederlandse vasteland](#)' van november 2016 zijn al resultaten uit een aantal pilotprojecten verwerkt en worden bepaalde hinderbeperkende maatregelen mogelijk gemaakt.

BIJLAGE 1: Projectgegevens toetsing MER

Toetsing door de Commissie

De Commissie bestaat uit een werkgroep van deskundigen. Deze werkgroep beoordeelt of het milieueffectrapport de benodigde milieu-informatie bevat en of deze juist is. De werkgroep bezoekt hierbij ook het gebied waar milieugevolgen kunnen optreden. Als er informatie ontbreekt of onjuist is, beoordeelt de Commissie of zij die essentieel vindt. Dat is het geval als aanvullende informatie in haar ogen kan leiden tot andere afwegingen. Dan adviseert zij de ontbrekende of gecorrigeerde informatie alsnog beschikbaar te stellen, vóór het besluit wordt genomen. Meer informatie over de werkwijze van de Commissie vindt u op: <http://www.commissiemer.nl/advisering/watbiedtdecommissie>

Samenstelling van de werkgroep

Bij dit project bestaat de werkgroep uit:

Peter van der Boom

Johan Lembrechts (secretaris)

Sjef Jansen

Wim Keijsers

Hans van der Vlist (voorzitter)

Besluit waarvoor dit milieueffectrapport is opgesteld

Bestemmingsplannen in Horst aan de Maas en Venlo en omgevingsvergunningen.

Waarom wordt hiervoor een milieueffectrapport opgesteld?

Voor activiteiten die grote milieugevolgen kunnen hebben, kan in Nederland een MER vereist zijn. De bijlagen C en D bij het Besluit milieueffectrapportage geven aan om welke activiteiten het gaat (<http://www.commissiemer.nl/regelgeving/besluitmer>). Voor deze procedure gaat het in ieder geval om de activiteit D22.2, "De oprichting, wijziging of uitbreiding van een windturbinepark met een gezamenlijk vermogen van 15 megawatt (elektrisch) of meer".

Bevoegd gezag

De gemeenteraden van Horst aan de Maas en Venlo voor de bestemmingsplannen.

Burgemeester en wethouders (B&W) van Horst aan de Maas en Venlo voor de omgevingsvergunningen.

Initiatiefnemer

B&W van Horst aan de Maas en Venlo voor de bestemmingsplannen en Etriplus voor de vergunningen.

Zijn zienswijzen en adviezen bij het advies betrokken?

De Commissie is niet in de gelegenheid gesteld om zienswijzen en adviezen bij haar advies te betrekken.

Waar vind ik de stukken die de Commissie heeft beoordeeld?

U vindt de projectstukken die bij het advies zijn gebruikt, door op www.commissiemer.nl projectnummer [3194](#) in te vullen in het zoekvak.

Bezoekadres

A. v. Schendelstraat 760
3511 MK Utrecht

Postadres

Postbus 2345
3500 GH Utrecht

t 030-2347666

e mer@eia.nl

w commissiemer.nl

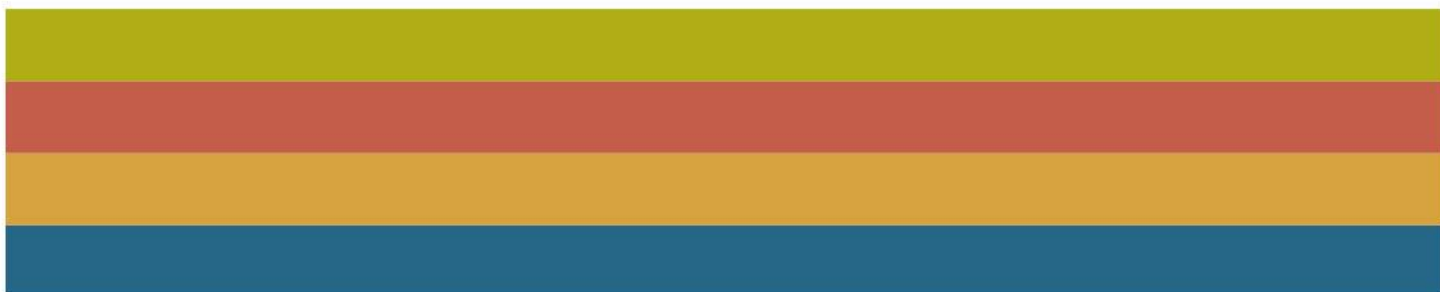
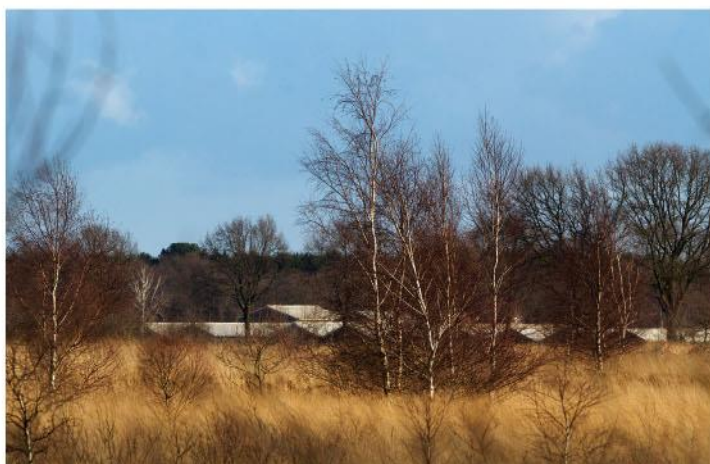

Commissie voor de
milieueffectrapportage

Windpark Greenport Venlo

Advies over de oplegnotitie provinciaal inpassingsplan

10 juli 2018 / projectnummer: 3316

1. Advies in het kort

De gemeente Venlo wilde eerder windpark Greenport Venlo mogelijk maken, een park met negen turbines. Het park draagt bij aan de hoge duurzaamheidsambities van het bedrijven-terrein Greenport. De milieugevolgen van dit park zijn bij de voorbereiding van het bestemmingsplan onderzocht in een milieueffectrapport (MER)¹. De gemeenteraad van Venlo heeft uiteindelijk op 12 maart 2018 besloten dit park niet mogelijk te maken vanwege gebrek aan draagvlak en om milieuredenen.² De provincie Limburg wil het park nu toch mogelijk maken met een provinciaal inpassingsplan (PIP) om tijdig (2020) te kunnen voldoen aan afspraken met het rijk over de provinciale energieopgave. De provincie heeft een oplegnotitie gemaakt op het MER, waarin zij uitlegt waarom zij een PIP wil vaststellen voor dit windpark.

Voordat Provinciale Staten besluiten, hebben zij de Commissie voor de milieueffectrapportage³ gevraagd te beoordelen of met deze oplegnotitie er voldoende informatie is om het milieubelang volwaardig mee te kunnen wegen bij een provinciaal besluit over dit park. In de oplegnotitie is door de provincie aangegeven dat het voornemen ongewijzigd is, en het MER nog steeds actueel. Om deze reden heeft de provincie ervoor gekozen de Commissie niet opnieuw te vragen het MER te beoordelen. Onder de aanname dat het project onveranderd is en gegeven haar eerdere adviezen over het MER, vindt de Commissie het ook logisch alleen over de oplegnotitie te adviseren. Daarbij gaat ze ervan uit dat het MER, de aanvulling en de bijlagen inderdaad inhoudelijk ongewijzigd zijn.⁴

Hoe oordeelt de Commissie over de oplegnotitie?

De oplegnotitie geeft een goed overzicht van de geschiedenis en beleidsonderbouwing van windpark Greenport Venlo. De Commissie vindt de milieuonderbouwing echter nog onvoldoende voor het antwoord op de vraag waarom de provincie ervoor kiest om juist hier een park in te passen. Op twee punten is extra informatie nodig, namelijk:

- een toelichting waarom de locatie 'Greenport' vergelijkbaar, geschikter of minder geschikt is ten opzichte andere mogelijke locaties voor windparken in Limburg. Ga daarbij in ieder geval in op de aspecten leefomgeving, landschap, natuur en energieopbrengst en motiveer de keuze voor locaties waarmee windpark 'Greenport' wordt vergeleken;
- een beschrijving van mogelijke cumulatieve milieueffecten (met name Rosse vleermuizen) van windpark Greenport Venlo in combinatie met alle andere (toekomstige) windparken in Noord-Limburg.

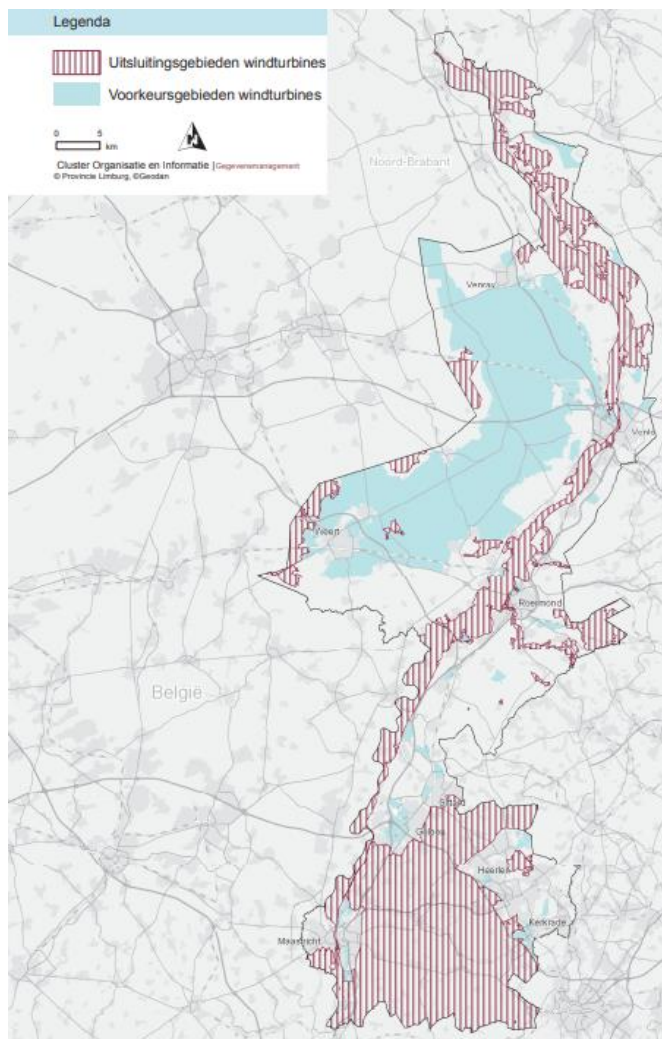
De Commissie adviseert eerst de oplegnotitie hierop aan te passen en daarna pas een besluit te nemen over het PIP, zodat deze milieu-informatie nog een rol kan spelen bij afwegingen over het PIP. In hoofdstuk 2 licht zij haar oordeel toe.

¹ Zie voor het MER, de aanvulling en het advies van de Commissie hierover <http://commissiemer.nl/adviezen/3194>.

² Zie het raadsbesluit <https://www.venlo.nl/file/12837/download>.

³ De samenstelling van de werkgroep van de Commissie, haar werkwijze en verdere projectgegevens staan in bijlage 1 van dit advies. Projectstukken vindt u door op www.commissiemer.nl nummer 3316 in te vullen in het zoekvak.

⁴ De milieu-inhoud van de provinciale ontwerpbesluiten is daarbij vergelijkbaar met de eerdere ontwerpbesluiten van de gemeenten Venlo en Horst aan de Maas.

Uitsluitings- en voorkeursgebieden windenergie (bron: kaart 5, POL 2014)

2. Toelichting op het oordeel

2.1 Locatieonderbouwing PIP

Voorgeschiedenis

De begrenzing en uitwerking van het zoekgebied voor windenergie op Greenport Venlo is in 2017 in een plan- en project-MER¹ onderzocht. De Commissie vond de begrenzing van het zoekgebied logisch omdat in 2017 uit het MER en de aanvulling daarop bleek dat dit de enige beschikbare locatie voor een windpark binnen de gemeentegrenzen van Venlo en Horst aan de Maas was. De Commissie constateerde bij de eerdere procedures voor Klavertje vier (2012), Trade port Noord (2012), en het Provinciaal Omgevingsplan Limburg (POL 2014)⁵, dat

⁵ In het POL 2014 is windenergie voor het eerst aan de orde gesteld. In (het MER) POL 2014 is dit onderwerp doorgescho-
ven naar latere besluitvormingsprocedures door gemeenten of provincie. Zie ook het advies van de Commissie m.e.r.
over het MER POL 2014. '...Voor de thema's waar geen specifieke keuzes worden vastgelegd in het POL 2014 merkt de
Commissie op dat de plan-MER plicht doorschuift naar vervolgplannen en besluitvorming... zie ook de vele zienswijzen
over de potentiële zoekgebieden voor voorkeursgebieden/uitsluitingsgebieden windturbines...' <http://api.commissie-mer.nl/docs/mer/p27/p2706/a2706ts.pdf>.

het onderzoek naar geschikte locaties in de provincie Limburg en/of naar de effecten van windturbineparken steeds werd doorgeschoven naar vervolgbesluitvorming. Ze heeft hiervoor aandacht gevraagd in haar adviezen over milieueffectrapporten bij deze plannen.

De gemeenteraad van Venlo heeft vervolgens op 12 maart 2018 besloten dit park niet mogelijk te maken vanwege gebrek aan draagvlak en om milieuredenen, met name (laagfrequent) geluid veroorzaakt door de turbines.² De oplegnotitie geeft aan waarom de provincie toch een PIP wil vaststellen voor dit windpark. Een belangrijke reden hiervoor is dat dit park nodig is om tijdig aan afspraken met het Rijk te kunnen voldoen.⁶

Locatieonderbouwing

De Commissie constateert dat een vergelijking ontbreekt van de locaties die binnen de provincie voor windturbineparken in aanmerking komen. Het is niet aan de gemeenten Venlo en Horst aan de Maas om een vergelijking met locaties buiten hun gemeenten te maken bij het afwegen van de ruimtelijke inrichting van hun grondgebied. Het is wel aan de provincie om bij een PIP-procedure de locatiekeuze breder te onderbouwen dan alleen het grondgebied van een specifieke gemeente. Hiermee wordt duidelijk of de locatie op de Greenport vergelijkbaar, geschikter of minder geschikt is dan andere mogelijke locaties in Limburg.^{7,8}

De Commissie begrijpt de tijdsdruk op het project, maar vindt een goede locatieonderbouwing, waarbij ook onderzoek naar andere mogelijke locaties heeft plaatsgevonden, essentiële milieu-informatie voor de besluitvorming. Het feit dat andere locaties voor windturbineparken mogelijk niet vóór 2020 kunnen worden gerealiseerd, mag niet bepalend zijn voor de afbakening van het milieuonderzoek. De Commissie vindt het essentieel dat de vraag wordt beantwoord of er locaties zijn die vanuit milieuoogpunt meer voor de hand liggen. Voor dit PIP moet naar de mening van de Commissie een zelfde milieuonderbouwing beschikbaar zijn, als wanneer de provincie eerder, in het POL 2014, wel de keuze had gemaakt om zelf locaties te onderzoeken, af te wegen en eventueel aan te wijzen.

De Commissie adviseert om de oplegnotitie voorafgaand aan de besluitvorming over het PIP aan te passen en daarin nog te beschrijven in hoeverre de locatie 'Greenport' vergelijkbaar, geschikter of minder geschikt is ten opzichte van andere mogelijke locaties in Limburg die voldoen aan de provinciale plaatsingsstrategie.^{9,10} Ga daarbij in ieder geval in op de aspecten leefomgeving, landschap, natuur en energieopbrengst en motiveer de keuze voor locaties waarmee windpark 'Greenport' wordt vergeleken.

⁶ Een windopgave van 95,5 MW voor Limburg in 2020.

⁷ Een goede locatieonderbouwing kan duidelijk maken dat Greenport een geschikte of de meest geschikte locatie is voor windturbineparken of leidt tot de situatie dat andere meer geschikte locaties in beeld komen voor het provinciale doel.

⁸ Voorbeelden van dergelijke locatieonderbouwingen zijn terug te vinden het MER van windpark N33 in Groningen <http://commissiemer.nl/adviezen/2589> of windpark Nij Hiddum-Houw in Fryslân, zie <http://commissiemer.nl/adviezen/3188>.

⁹ De Commissie heeft op maandag 25 juni 2018 mondeling van de provincie Limburg begrepen dat de voorkeursgebieden uit POL 2014 niet leidend zijn in de provincie, maar alleen de regels uit de plaatsingsstrategie. Alle plekken buiten de uitsluitingsgebieden, waar 6 of meer turbines passen, zijn in principe dan geschikte locaties. De Commissie adviseert in dat geval het locatieonderzoek niet te beperken tot de voorkeursgebieden.

¹⁰ De studie 'zoekgebieden windenergie van Antea' (maart, 2013), die in opdracht van de provincie Limburg ter voorbereiding op het POL 2014 is uitgevoerd, biedt basisinformatie op basis waarvan te vergelijken locaties geselecteerd kunnen worden.

2.2 Cumulatieve milieueffecten in combinatie met andere windparken

Uit pagina 14 van de oplegnotitie blijkt dat inmiddels in Limburg vier andere parken zijn vergund¹¹ en nog twee windparken in voorbereiding zijn.¹² De Commissie is geen samenhangende analyse bekend van cumulatieve milieueffecten van windturbineparken in Noord-Limburg. Voor landschap¹³ en leefomgeving¹⁴ lijken cumulatieve effecten op voorhand beperkt, de Commissie adviseert de provincie dit nog wel te kort toe te lichten. Voor natuur, met name Rosse vleermuizen, ligt dit mogelijk anders. De Commissie adviseert daarom zekerheidshalve de cumulatieve effecten op Rosse vleermuizen nog in beeld te brengen. De aantallen mogelijke slachtoffers worden bij Greenport namelijk dermate hoog ingeschat, dat cumulatieve effecten niet kunnen worden uitgesloten. Temeer omdat er niet alleen sprake is van lokale populaties, maar ook van grote aantallen doortrekkers, die gemakkelijk meerdere windparken kunnen passeren.^{15,16} De Commissie denkt hierbij in ieder geval aan cumulatie met de (voorgenomen) parken Egchelse heide (Peel en Maas), Heibloem en Kookepan (Leudal), Ospeldijk (Nederweert) en Energiepark Wells Meer in Bergen en mogelijk ook Duitse windparken langs de grens.

De Commissie adviseert om de oplegnotitie voorafgaand aan de besluitvorming over het PIP aan te passen en daarin nog de (eventuele) cumulatieve effecten van windturbineparken op Rosse vleermuizen in Noord-Limburg te beschrijven. Daarnaast adviseert zij kort op hoofdlijnen te motiveren waarom andere cumulatieve milieueffecten (andere natuur, leefomgeving, landschap) niet aan de orde zijn.

-
- ¹¹ De Commissie heeft op maandag 25 juni 2018 mondeling van de provincie Limburg begrepen dat (moment juni 2018) in tegenstelling tot wat in de oplegnotitie vermeld is, de genoemde vier parken nog niet vergund zijn. De ontwerpbesluiten waren wel in voorbereiding.
- ¹² Eerder (2017) had de Commissie van de provincie Limburg en de gemeenten Venlo, Horst aan de Maas nog begrepen dat geen sprake kan zijn van cumulatieve effecten van meerdere windparken, omdat hier geen procedures van bekend waren. Voor de vergunningen voor deze parken zijn, voor zover de Commissie heeft kunnen achterhalen, ook geen m.e.r.-procedures doorlopen.
- ¹³ De beschreven toekomstige parken liggen op een afstand van 15 km of meer van windpark Greenport Venlo. Energielandschap Wells Meer van Bergen ligt op ca. 19 km afstand.
- ¹⁴ Er lijken geen cumulatieve effecten op te treden op dezelfde woongebieden door zowel windpark Greenport Venlo én één of meerdere van de andere parken.
- ¹⁵ Bijvoorbeeld, op basis van de getallen uit de aanvulling van het MER windpark Greenport Venlo blijkt dat er jaarlijks ruim 40 Rosse vleermuisslachtoffers kunnen gaan vallen (zonder mitigatie) en wat mogelijk tot 10 teruggebracht kan worden met maatregelen. Uitgaande van een verhouding tussen de lokale populatie en de trekkende populatie van 1:2 (zie bijvoorbeeld de '[Waardenburgaanpak](#)' voor Windpark Piet de Wit op Goeree Overflakkee pagina 97 en verder) dan zou er na de voorgestelde mitigatie sprake kunnen zijn van 3 lokale Rosse vleermuisslachtoffers. Dat aantal overschrijdt mogelijk de zogenaamde 1% mortaliteitsgrens van de lokale populatie volgens de 'catchment area methode' in de Waardenburgaanpak. Hoeveel slachtoffers onder de trekkende populatie in combinatie met andere windparken – bijvoorbeeld binnen een straal van 30 kilometer – worden verwacht is nog onbekend. Daarnaast is onduidelijk in hoeverre deze aantallen acceptabel zullen zijn en welke verdergaande maatregelen (nog) mogelijk en/of nodig zijn om slachtoffers te beperken.
- ¹⁶ Voor het windpark Greenport is eerder een ontheffing Wnb afgegeven, hierin is aangegeven dat het eerste jaar geen stilstand zal worden toegepast, maar dat er bij vijf turbines akoestisch zal worden gemeten en bij vijf turbines vleermuisslachtoffers zullen worden gezocht om tot een betere stilstandvoorziening te komen.

BIJLAGE 1: Projectgegevens toetsing

Toetsing door de Commissie

De Commissie bestaat uit een werkgroep van deskundigen. Deze werkgroep beoordeelt of het rapport de benodigde milieu-informatie bevat en of deze juist is. De werkgroep bezoekt hierbij ook het gebied waar milieugevolgen kunnen optreden. Als er informatie ontbreekt of onjuist is, beoordeelt de Commissie of zij die essentieel vindt. Dat is het geval als aanvullende informatie in de ogen van de Commissie kan leiden tot andere afwegingen. In die gevallen adviseert de Commissie de ontbrekende informatie alsnog beschikbaar te stellen, vóór het besluit wordt genomen. Meer informatie over de werkwijze van de Commissie vindt u op:

<http://www.commissiemer.nl/advisering/watbiedtdecommissie>

Samenstelling van de werkgroep

Bij dit project bestaat de werkgroep uit:

Peter van der Boom

Sjoerd Harkema (secretaris)

Sjef Jansen

Wim Keijzers

Kees Linse (voorzitter)

Besluit waarvoor dit milieueffectrapport en de oplegnotitie is opgesteld

Provinciaal inpassingsplan en omgevingsvergunningen.

Waarom wordt hiervoor een milieueffectrapport en een oplegnotitie opgesteld?

Voor alle activiteiten die grote milieugevolgen kunnen hebben, kan in Nederland een MER vereist zijn. De bijlagen C en D bij het Besluit milieueffectrapportage geven aan om welke activiteiten het gaat (<http://www.commissiemer.nl/regelgeving/besluitmer>). Voor deze procedure gaat het in ieder geval om de activiteit D22.2.

Bevoegd gezag

Provinciale Staten (inpassingsplan) en Gedeputeerde Staten (omgevingsvergunningen).

Initiatiefnemer

Gedeputeerde Staten voor het inpassingsplan en Etriplus voor de vergunningen.

Zijn zienswijzen en adviezen bij het advies betrokken?

De Commissie is niet in de gelegenheid gesteld om zienswijzen en adviezen bij haar advies te betrekken.

Waar vind ik de stukken die de Commissie heeft beoordeeld?

U vindt de projectstukken die bij het advies zijn gebruikt, door op www.commissiemer.nl projectnummer [3316](#) in te vullen in het zoekvak.

Bezoekadres

A. v. Schendelstraat 760
3511 MK Utrecht

Postadres

Postbus 2345
3500 GH Utrecht

t 030-2347666
e mer@eia.nl
w commissiemer.nl

